

תוכנית לימוד לסמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

”מורנו” להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

יחידה 9 בסדרת: **ברכות מיני דגן**

שינוי מקום בסעודה

יחידה מספר 9

בסדרה זו למדנו על ייחודיותם של חמשת מיני דגן. חמשת מיני דגן מקבלים צורות שונות, ובהתאם לעיבודן עשויות לקבל ברכות שונות. חמשת מיני הדגן ייחודיים גם בכך שהם זוכים לברכות אחרונות ייחודיות: ברכת המזון (שלוש ברכות ונוסף "הטוב והמטיב") ומעין שלוש (שמברכים גם על יתר שבעת המינים ועל היין). ביחידה הקודמת עסקנו בחובת ברכת המזון. הברכה הראשונה וברכת המזון תוחמים את הסעודה. ביחידות הקרובות נעסוק בתיחום זה מזוויות שונות.

ביחידה זו ובבאה נשאל תחת אלו תנאים מעבר ממקום למקום פוגע בתיחום הזה. לדוגמא: מי שרוצה לעבור למקום אחר באמצע סעודתו ולהמשיך לאכול, באלו תנאים הוא רשאי להמשיך את הסעודה, ובאלו תנאים הוא נדרש לברך ברכות חדשות על אכילתו החדשה?

לאחר מכן נברר מה ניתן לכלול בתיחום הזה – על אלו מאכלים יש להוסיף ברכה אם מבקש לאוכלם באמצע סעודתו?

שינוי מקום בסעודה

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף קא עמוד ב

אמר רבי יוחנן: אחד שינוי יין ואחד שינוי מקום - אין צריך לברך. מיתבי: שינוי מקום - צריך לברך, שינוי יין - אין צריך לברך. תיובתא דרבי יוחנן תיובתא.

[את הקטע שמופיע בגמרא כאן נלמד ביחידה הבאה]

ותו, יתיב רב חסדא וקאמר משמיה דנפשיה: הא דאמרת שינוי מקום צריך לברך - לא אמרן אלא בדברים שאין טעונין ברכה לאחריהן במקומן, אבל דברים הטעונין ברכה לאחריהן במקומן - אין צריך לברך. מאי טעמא - לקיבעא קמא הדר.

ורב ששת אמר: אחד זה ואחד זה צריך לברך.

בשלב זה יש שלוש שיטות באמוראים:

רבי יוחנן: שינוי המקום אינו דורש ברכה חדשה.

רב ששת: שינוי המקום דורש ברכה חדשה.

רב חסדא: תלוי. יש דברים שההלכה דורשת שברכה אחרונה תאמר עליהם במקום האכילה. דרישה זו מקבעת את הסעודה וממשיכה אותה, גם אם האדם יצא ממקומו. אחרת שינוי המקום דורש ברכה חדשה.

נשים לב לכך שמבחינת הגמרא הדיון הוא בשאלה אם אדם שינה את מקומו, האם הוא נדרש לברך ברכה חדשה, או שמא הוא יכול להמשיך לאכול על סמך הברכה שבירך במקום הקודם. אין כאן בהירות ביחס לברכה על המזון הקודם. אם ניתן להמשיך את הסעודה ללא ברכה חדשה, סביר שאין צורך בברכה אחרונה על האוכל הקודם. אך אם יש חובה לברך מחדש, האם זה אומר בהכרח שיש לברך ברכה אחרונה על האוכל הקודם?

מהי הסברא מאחורי דברי האמוראים? ניתן להציע את ההבנה הבאה:

לפי רבי יוחנן: מעבר למקום אחר אינו מסיים את הסעודה הקודמת. אם כך, אין צורך לברך ברכה ראשונה או אחרונה, אלא ניתן להמשיך לאכול.

לפי רב ששת: עצם המעבר קובע שהסעודה הקודמת הסתיימה. אכילה חדשה עכשיו נחשבת כסעודה חדשה. אם הסעודה הקודמת הסתיימה, סביר שיהיה עליו גם לברך ברכה אחרונה על האוכל הקודם.

לפי רב חסדא: לא ניתן לומר שעצם המעבר קובע שהסעודה הקודמת הסתיימה, שכן אם הסעודה הקודמת הסתיימה מדוע שיהיה הבדל בין דבר שטוען ברכה במקומו ודבר שאינו? רב חסדא מסביר שהאכילה החדשה מבוססת על הקביעות הראשונה. האדם אינו מתנתק ממקום האכילה, גם כאשר הוא עובר מקום, שכן כוונתו היא תמיד לשוב למקום הראשון ולברך שם. אך אם מדובר על דבר שאינו דורש ברכה במקום האכילה, האדם הסיח את דעתו מהברכה הראשונה, וכעת עליו לברך ברכה נוספת. האם עליו לברך ברכת אחרונה על האכילה הקודמת? זה נותר לא ברור.

ביחידה הבאה נשאל שאלה אחרת: האם מותר להחליט לעבור ממקום למקום. גם אם אין חובת ברכה חדשה, האם המשמעות היא שאין כל רע במעבר, או שבדיעבד אין צורך בברכה נוספת, אך אין זה אומר שמותר לבחור לשנות מקום?

נמשיך בסוגיה:

מיתבי: בני חבורה שהיו מסובין לשתות, ועקרו רגליהן לצאת לקראת חתן או לקראת כלה, כשהן יוצאין - אין טעוניהן ברכה למפרע, כשהן חוזרין - אין טעוניהן ברכה לכתחלה. במה דברים אמורים - שהניחו שם זקן או חולה. אבל לא הניחו שם לא זקן ולא חולה, כשהן יוצאין - טעוניהן ברכה למפרע, כשהן חוזרין - טעוניהן ברכה לכתחלה

לכאורה הברייתא מספקת מענה לשאלה האחרונה שלנו: במידה והם יצאו ללא השארת קביעות, עליהם לברך לפני צאתם, ולשוב ולברך כאשר הם שבים.

כך או כך, נשמע מן הברייתא שמדובר במקום קביעות, ואף על פי כן נאמר שאם לא השאירו אנשים שיקבעו את המקום, המקום אינו נשאר מקובע מעצמו. לכאורה זה נוגד את דברי רב חסדא:

קשיא לרב חסדא! אמר רב נחמן בר יצחק: מאן תנא עקירות - רבי יהודה. דתניא: חברים שהיו מסובין, ועקרו רגליהם לילך לבית הכנסת או לבית המדרש, כשהן יוצאין - אין טעוניהן ברכה למפרע, וכשהן חוזרין - אין טעוניהן ברכה לכתחלה, אמר רבי יהודה: במה דברים אמורים - בזמן שהניחו שם מקצת חברים, אבל לא הניחו שם מקצת חברים, כשהן יוצאין - טעוניהן ברכה למפרע, וכשהן חוזרין - טעוניהן ברכה לכתחלה

כלומר, רב חסדא מסכים שיש בדבר מחלוקת תנאים, אך הוא פוסק כחכמים, כדעת הרבים. הגמרא ממשיכה ומביאה ברייתא ממנה נשמע כדבריו:

תניא כוותיה דרב חסדא: חברים שהיו מסובין לשתות יין ועקרו רגליהן וחזרו - אין צריכין לברך.

הגאונים דוחים את התירוץ של הגמרא:

רי"ף מסכת פסחים דף כ עמוד ב

קאמרי רבואתא: הלכתא כרב ששת, דתניא כוותיה. ואף על גב דשני רב נחמן בר יצחק, לא סמכינן אשינויא כלומר, אמנם ניתן לתרץ את הברייתא. אך זהו תירוץ. פשט הברייתא עולה כדברי רב ששת, ולכן הם פוסקים כמותו.

נראה שהרמב"ם פוסק כדבריהם:

רמב"ם הלכות ברכות פרק ד הלכה ג

היה אוכל בבית זה ופסק סעודתו והלך לבית אחר, או שהיה אוכל וקראו חבריו לדבר עמו ויצא לו לפתח ביתו וחזר, הואיל ושינה מקומו צריך לברך למפרע על מה שאכל, וחוזר ומברך בתחלה 'המוציא', ואחר כך יגמור סעודתו

הלכה ה

וכן אם היו מסובין בשתיה או לאכול פירות שכל המשנה מקומו הרי פסק אכילתו ולפיכך מברך למפרע על מה שאכל וחוזר ומברך שנייה לכתחלה על מה שהוא צריך לאכול

הרא"ש דוחה את הדברים:

רא"ש מסכת פסחים פרק י סימן ו

כתב רב אלפס ז"ל: וקאמרי רבואתא הלכתא כרב ששת, דתניא כוותיה ואף על גב דשנייה רב נחמן בר יצחק לא סמכינן אשינויא. ורשב"ם פסק כרב חסדא משום דתניא כוותיה, ונראה כדבריו.

ולא ידענא למה כתב רב אלפס לא סמכינן אשינויא, דרב נחמן בר יצחק אין שינויא מבורר בגמרא יותר מזה, דכיון דמצא ברייתא דעקירות רבי יהודה, ופליג אתנא קמא ד'במה דברים אמורים' דברייתא דברי הכל פליג אתנא קמא, ואם כן ברייתא קמייתא דפריך מינה לרב חסדא יחידאה הוא ואמאי פסיק כיחידאה? ועוד דתניא כוותיה דרב חסדא!

לאור זאת הרא"ש והרשב"ם פוסקים כרב חסדא.

הרא"ש מקשה שתי קושיות:

א. לכאורה התירוץ שהגמרא מציגה הוא תירוץ מצוין, הנסמך על ברייתא המאששת אותו. מדוע הריף אינו מקבל את התירוץ?

ב. הגמרא מסיימת בברייתא נוספת, "תניא כוותיה דרב חסדא". לכאורה הלכה צריכה להיות כדבריו!

לגבי השאלה השנייה הרא"ש עצמו אומר שיש גרסאות משובשות בגמרא, כך שקשה להסתמך על ה'תניא כוותיה'.

באשר לקושיה הראשונה הכסף משנה מסביר נקודה שנבהיר על ידי הצגת הברייתא שבגמרא שנית:

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף קא עמוד ב

תניא: חברים שהיו מסובין, ועקרו רגליהם לילך לבית הכנסת או לבית המדרש, כשהן יוצאין - אין טעונין ברכה למפרע, וכשהן חוזרין - אין טעונין ברכה לכתחלה, אמר רבי יהודה: במה דברים אמורים - בזמן שהניחו שם מקצת חברים, אבל לא הניחו שם מקצת חברים, כשהן יוצאין - טעונין ברכה למפרע, וכשהן חוזרין - טעונין ברכה לכתחלה

רבי יהודה אינו מתנסח בסגנון של מחלוקת. הוא אומר "במה דברים אמורים?". רבי יהודה משתמש בניסוח של "במה דברים אמורים" פעמים רבות. ישנה מחלוקת אמוראים כיצד להתייחס למילים אלו: האם כוונתו לומר: אני מסכים איתכם במקרים מסוימים, אך לא באחרים? או שמא הוא אינו מתכוון לחלוק כלל, אלא להבהיר לנו, הלומדים, את שיטת התנא הקודם. בכדי לתרץ את דבריו רב חסדא מניח שרבי יהודה חולק על חכמים. אך בשאר הש"ס ההכרעה להלכה היא שכאשר רבי יהודה אומר "במה דברים אמורים" כוונתו לבאר את דברי קודמיו, ואין בדבר מחלוקת. לשון אחר: רב חסדא אומר שישנה מחלוקת, ויש לדחות את דברי רבי יהודה. אך אנו מקבלים את דברי רבי יהודה כביאור הנכון בדברי חכמים, ואם כך הלכה כאופן בו הוא מציג את הדברים. אם כך, אומר הכסף משנה, הלכה כדברי רבי יהודה (מכיוון שחכמים אינם חולקים), המשמעות המעשית היא שהלכה כרב ששת.

אם נסכם בשלב זה:

דברי רבי יוחנן נדחו בגמרא עצמה.

רב ששת אומר שמעבר המקום דורש ברכה חדשה, הגאונים והרמב"ם פוסקים כדבריו.

רב חסדא אומר שבאכילת דבר שדורש ברכה במקום אכילתו היציאה אינה מהווה הפסק לסעודה. הרא"ש פוסק כדבריו.

ברכה אחרונה אחרי מעבר באמצע סעודה

הערנו לעיל שהאמוראים מתמקדים בשאלה אם על העובר מקום צריך לברך לפני אכילה נוספת, ולא בשאלה אם עליו לברך ברכה אחרונה על אכילתו הקודמת. ואל תתמה: יש מצבים בהלכה בהם מברכים ברכה ראשונה באמצע סעודה, ורק אחרי האכילה מברכים ברכת המזון אחת על כל האוכל:

שולחן ערוך אורח חיים סימן קעז סעיף א

דברים הבאים בתוך הסעודה ... שלא מחמת הסעודה, דהיינו שאין דרך לקבוע סעודה עליהם ללפת בהם את הפת, כגון: תאנים וענבים וכל מיני פירות, אם אוכל אותם בלא פת, טעונין ברכה לפנייהם דברכת המוציא אינה פוטרתן, דלאו מעיקר סעודה הם; ואינם טעונים ברכה לאחריהם, דכיון שבאו בתוך הסעודה בהמ"ז פוטרם

בעזרת ה' ביחידות הבאות נשוב להלכה זו ונלמד את הלכות קינוח וברכתו. אך הנה דוגמא למאכל שיש לברך לפני אכילתו, למרות שהוא כלול בסעודה (נאכל לפני ברכת המזון ונפטר בברכת המזון של הסעודה).

מצד אחד, האמוראים אינם מזכירים את הברכה האחרונה, אלא דנים רק בשאלה אם שינוי מקום מחייב ברכה חדשה. יתכן ועולה מכך ששינוי מקום דינו כדין קינוח – אין צורך לברך ברכה אחרונה, אך יש לברך ברכה חדשה במיקום החדש.

מצד שני, למדנו בברייתא לעיל:

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף קא עמוד ב

בני חבורה שהיו מסובין לשתות, ועקרו רגליהן לצאת לקראת חתן או לקראת כלה, כשהן יוצאין - אין טעונין ברכה למפרע, כשהן חוזרין - אין טעונין ברכה לכתחלה. במה דברים אמורים - שהניחו שם זקן או חולה. אבל לא הניחו שם לא זקן ולא חולה, כשהן יוצאין - טעונין ברכה למפרע, כשהן חוזרין - טעונין ברכה לכתחלה

מלשון הברייתא משמע שכאשר יוצאים, יש לברך ברכה אחרונה ("למפרע"). וכך פוסק הרמב"ם:

רמב"ם הלכות ברכות פרק ד הלכה ג

היה אוכל בבית זה ופסק סעודתו והלך לבית אחר, או שהיה אוכל וקראהו חבירו לדבר עמו ויצא לו לפתח ביתו וחזר, הואיל ושינה מקומו צריך לברך למפרע על מה שאכל, וחוזר ומברך בתחלה 'המוציא', ואחר כך יגמור סעודתו

הלכה ה

וכן אם היו מסובין בשתיה או לאכול פירות שכל המשנה מקומו הרי פסק אכילתו, ולפיכך מברך למפרע על מה שאכל וחוזר ומברך שנייה לכתחלה על מה שהוא צריך לאכול

שימו לב להסבר של הרמב"ם – שינוי המקום הוא הפסק וסיום הסעודה הקודמת. אם כך, ודאי שעליו לברך ברכת המזון על הסעודה שכבר סיים, וממילא יש לברך ברכה חדשה על הסעודה החדשה.

בעלי התוספות דנים בשאלה:

תוספות מסכת פסחים דף קא עמוד ב

כשהן יוצאין טעונין ברכה למפרע כו' - משמע היכא דאיכא היסח הדעת לא סגי שיברך ברכת 'המוציא', אלא צריך שיברך ברכת המזון.

שימו לב שבעוד שמן הרמב"ם משמע שהמעבר חותם את הסעודה הקודמת ('הרי פסק אכילתו'), בעלי התוספות מתייחסים למעבר כהיסח הדעת. (הרב פיינשטיין (דברות משה פסחים פרק י סימן ג ענף ב) מסביר שהכוונה היא לא שהאדם בוחר להסיח את דעתו, לשכוח שהוא באמצע סעודה. הכוונה היא שמכיוון שבתודעה של אנשים המעבר מייצר אכילה חדשה, זה נקרא ש"הסיח דעתו" מהאכילה הקודמת). למעשה הם מציעים לדייק מהברייתא כמו שהבין הרמב"ם, שיש לברך ברכה אחרונה על הסעודה הקודמת. אך הם מציעים אפשרות אחרת:

.... ויש לדחות והא דקאמר הכא 'טעונין ברכה למפרע' היינו משום שמא ישוהו מלחזור עד שירעבו, ואז לא יוכלו לברך ברכת המזון.

ומיהו אם יצאו ולא בירכו למפרע, כשיחזרו לא יברכו רק ברכת המוציא. ותדע, דאם לעולם טעונין ברכה למפרע, אמאי איצטריך לאשמעינן כשהן חוזרין דמברכין ברכה לכתחלה? פשיטא, כיוון דלעולם מברכין למפרע! והא דאמר בשמעתין 'שינוי מקום צריך לברך', היינו לפניו, ולא למפרע. וכן פירש רשב"ם ור"ח.... וכן נראה עיקר והא דתניא בתוספתא דברכות: "בעל הבית שהיה מיסב ואוכל, קראו חבירו לדבר עמו – אין צריך לברך כו' הפליג – צריך ברכה למפרע, וכשהוא חוזר צריך ברכה לכתחילה", לאו כשחזר טעון ברכה למפרע, אלא כשרוצה לצאת, ומיירי שקראו להפליג, ומברך שמא ישהה כדפרישית

בעלי התוספות אומרים שבכל מקום שהתנאים אומרים שיש לברך ברכה אחרונה כוונתם היא שעדיף לסיים את הסעודה הקודמת בצורה מסודרת, שמא לא תהיה אפשרות לברך ברכת המזון מאוחר יותר. אך עקרונית היוצא ממקומו מברך ברכה ראשונה חדשה, ואינו חייב לברך ברכה אחרונה לפני האכילה החדשה, אלא יברך ברכה אחרונה אחת בסוף האכילה.

יתכן ושורש המחלוקת הוא ההבדל בניסוח שעמדנו עליו:

לפי הרמב"ם מי שיוצא ממקומו מסיים את סעודתו, ואם כן עליו לברך ברכת המזון לפני שמתחיל סעודה חדשה.

לפי בעלי התוספות מעבר המקום הוא היסח הדעת, ולכן יש לברך ברכה ראשונה חדשה, ואין אפשרות לסמוך על הברכה הקודמת עבור האכילה החדשה. אך אין צורך לברך ברכה אחרונה עד שמסיים את כל הסעודה. בהתאם לכך, בעלי התוספות פוסקים שמאכלים הטעונים ברכה במקומם מקבעים את מקום הסעודה, כדברי רב חסדא וכפי שלמדנו שהרא"ש פוסק.

השולחן ערוך פוסק כרמב"ם, והרמ"א כבעלי התוספות. הרמ"א מסביר שאכן יש קשר בין המחלוקות:

שולחן ערוך אורח חיים סימן קעח סעיף א

היה אוכל בבית זה ופסק סעודתו והלך לבית אחר, או שהיה אוכל וקראו חבירו לדבר עמו ויצא לו לפתח ביתו וחזר, הואיל ושינה מקומו צריך לברך למפרע על מה שאכל; וחוזר ומברך בתחלה המוציא, ואחר כך יגמור סעודתו

סעיף ב

חברים שהיו יושבים לאכול ויצאו לקראת חתן או לקראת כלה, אם הניחו שם מקצתן חוזרים למקומם וגומרין סעודתן ואינם צריכין לברך שנייה; ואם לא הניחו שם אדם, כשהם יוצאים צריכים ברכה למפרע, וכשהם חוזרים צריכים ברכה לכתחלה; וכן אם היו מסובין לשתות או לאכול פירות, שכל המשנה מקומו הרי פסק אכילתו ולפיכך מברך למפרע על מה שאכל, וחוזר ומברך שנית על מה שהוא צריך לאכול....

הגהת הרמ"א: ויש חולקים בכל מה שכתוב בסימן זה, רק סוברים ששנוי מקום אינו אלא כהיסח הדעת, ולכן אם שינה מקומו למקום אחר אין צריך לברך אלא לפני מה שרוצה לאכול, אבל לא על מה שכבר אכל ... ולכן מי שפסק סעודתו והלך לבית אחר, או שהיה אוכל וקראו חברו לדבר עמו אפילו לפתח ביתו או למקום אחר, כשחוזר לסעודה אין צריך לברך כלל, דהא פת צריך ברכה במקומו לכולי עלמא; מיהו אם הסיח דעתו, כשחוזר ודאי צריך לברך על מה שרוצה לאכול אחר כך. ואין חילוק בין חזר למקום שאכל כבר ובין סיים סעודתו במקום אחר. וכן נוהגין במדינות אלו, מכל מקום לכתחילה לא יעקר ממקומו בלא ברכה, דחיישין שמא ישכח מלחזור ולאכול; מיהו לצורך מצוה עוברת, כגון שהגיע זמן תפלה, מותר

שימו לב לסוף דברי הרמ"א: הברייתא אומרת לברך לפני שיוצאים. בעלי התוספות מסבירים שהברייתא ממליצה לברך, שמא ישכח ולא יברך (תוך זמן העיכול). אם כך מוסכם שאם יש חשש שישכח ולא יברך עדיף שיברך לפני שהוא יוצא.

ברם, הביאור הלכה מזהיר גם מהצד השני: אם באמת אין הפסק משמעותי מספיק, לכאורה אסור לברך ברכת המזון ולאחר מכן לחזור ולברך ברכה ראשונה אם אין צורך. זו ברכה שאינה צריכה. לכן הוא אומר לברך רק אם יש חשש משמעותי שישכח או יאריך במקום השני, ואז, גם אם לא האריך, יכול לסמוך על שיטת הרמב"ם והשו"ע לברך שנית.

אמנם השו"ע מעתיק את לשון הרמב"ם, אך כף החיים מציין שכל הפוסקים, כולל פוסקי ספרד, נטו מפסיקה זו:

כף החיים סימן קעח ס"ק יז

ויש חולקין בכל מה שכתוב בסימן זה וכו' – וכן פסק הב"ח, ט"ז סק"ט. סו"ב במקור חיים אות א', אשל אברהם אות י"ב, חיי אדם כלל נ"ט אות ט"ו, דרך החיים אות א' קיצור שו"ע סימן מ"ב אות י"ט ... דהאחרונים פסקו כמור"ם (כרמ"א) ז"ל משום דספק ברכות להקל. וכן כתב החסד לאברהם אות א' יפה ללב אות ב' בן איש חי פ' בהעלותך אות ב'

ובכל זאת יש הבדל בין דברים אלה ובין הרמ"א: הרמ"א אומר שהלכה כבעלי התוספות, אך יש להיזהר מיציאה החוצה שמא ישכח. אחרונים אלו אומרים שאמנם נכון יותר לפסוק כרמב"ם, אך הם לא יורו לברך שנית, מפני שספק ברכות להקל. לפי הרמ"א מצד הדין אין שום בעיה לעבור ממקום למקום באמצע סעודת פת, אלא יש חשש שישכח. לפי דברי פוסקים אלו אסור לצאת מהחדר (מפני ספק הרמב"ם והשו"ע), אך אם יצא בדיעבד לא יברך שנית. עדיין יש נפקא מינה, לדוגמא, אם ברור לו שלא ישכח.

❖ הרחבות – דברי הביאור הלכה

סיכום ביניים:

במסכת פסחים (דף קא ע"ב) מובאת מחלוקת ביחס לשינוי המקום באמצע האכילה:

לפי רבי יוחנן: שינוי המקום אינו דורש ברכה חדשה.

לפי רב ששת: שינוי המקום דורש ברכה חדשה.

לפי רב חסדא: תלוי. יש דברים שההלכה דורשת שברכה אחרונה תאמר עליהם במקום האכילה. דרישה זו מקבעת את הסעודה וממשיכה אותה, גם אם האדם יצא ממקומו. אחרת שינוי המקום דורש ברכה חדשה.

דברי רבי יוחנן נדחים בתחילת הסוגיה.

בכדי להכריע במחלוקת הגמרא מביאה ברייתא בה נאמר שאם חברים יושבים יחד והלכו להתפלל באמצע אכילתם אינם נדרשים לברך בצאתם או לברך שנית בשובם. רבי יהודה אומר שדבריהם אמורים רק אם השאירו חברים במקום האכילה.

הגאונים, הרי"ף והרמב"ם מבינים שרבי יהודה מפרש את דברי חכמים, אך אין חולק שהיציאה מהווה הפסק באכילה, ולאור זאת פסקו כדברי רב ששת.

אך רב חסדא מסביר שרבי יהודה חולק על חכמים, ואם כך יש לפסוק כחכמים, שהיציאה אינה מהווה הפסק. לאור זאת הרא"ש והרשב"ם פוסקים כרב חסדא.

הרמב"ם פוסק כפי שמשמע מהברייתא של החבורה שיצאה להתפלל, שבשובם יש לברך ברכה אחרונה, ורק לאחר מכן רשאי לשוב, לברך שנית, ולהמשיך באכילה. עולה שלפי הרמב"ם עצם היציאה מסיימת וחותרמת את הסעודה הקודמת.

ברם, בעלי התוספות מבינים שיציאה היא כמו קטיעה של הסעודה, כהיסח הדעת. מכיוון שמדובר בהיסח הדעת בלבד, היוצא רשאי לברך ברכה חדשה, ולא יברך ברכה אחרונה. אמנם בברייתא כתוב שיש לברך ברכה אחרונה, אך הכוונה היא שנכון יותר, לפני היציאה, לסיים את האכילה בברכה אחרונה, כראוי. אך אם יצא ללא ברכה אחרונה, בשובו יברך ברכה ראשונה, ולבסוף יברך ברכה אחרונה אחת על כל האכילה הקודמת.

השו"ע פוסק כרמב"ם, והרמ"א כבעלי התוספות. ברם, הרמ"א מזכיר את שבעלי התוספות אומרים על הבריייתא: שנכון לברך ברכה אחרונה, למרות שאין חובה שכזו. כף החיים מביא שרוב הפוסקים הספרדים נטו מדברי השולחן ערוך. פסיקת השולחן ערוך יוביל ליותר ברכות: ברכה כאשר יוצא באמצע סעודת פת, וכן ברכה אחרונה בכל יציאה. מחמת ספק ברכות להקל, פוסקי עדות המזרח חוששים אף לפסיקת הרמ"א, ואומרים שמצד אחד אין לצאת ממקומו באמצע סעודת פת (ואילו לרמ"א משמע שמותר), אך אם יצא לא ישוב ויברך, שמא הלכה כרמ"א ואין חובה לברך ברכה נוספת.

לפני שנעמיק בגדרי שינוי המקום בסעודה, עלינו לברר בצורה טובה יותר את הגדרת המאכלים הקובעים ברכה במקומם. כהקדמה קצרה לכך נציין את ההלכה המחייבת לברך את ברכת המזון במקום אכילתו:

ברכת המזון בישיבה

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף נא עמוד ב

אמר רבי אבהו, ואמרי לה במתניתא תנא: האוכל ומהלך - מברך מעומד, וכשהוא אוכל מעומד - מברך מיושב, וכשהוא מיסב ואוכל - יושב ומברך. והלכתא: בכולהו יושב ומברך

שיטה מקובצת מסכת ברכות דף נא עמוד ב

אסיקנא דבין אכל כשהוא עומד בין כשהוא מהלך בכולהו יושב ומברך. ובהכי סגי ובלאו הכי לא. וטעמא משום שיכוין לבו יותר דכתיב הכון לקראת אלהיך ישראל

תוספות מסכת ברכות דף נא עמוד ב

והלכתא בכולהו יושב ומברך - לפי שברכת המזון דאורייתא החמירו בה להיות יושב ומברך, שהרי עשרה דברים נאמרו בו, מה שאין כן בשאר ברכות, והוא נוטריקון 'ואכלת ושבעת' - שב עת וברכת לברכת המזון, מפי רבי משה אלברט יש לברך את ברכת המזון בישיבה כדי לכוון היטב. בעלי התוספות מסבירים שרק ברכת המזון, שחובתה מן התורה, דורשת כובד ראש שכזה. אך הרמב"ם פוסק:

רמב"ם הלכות ברכות פרק ד הלכה א

כל המברך ברכת המזון או ברכה אחת מעין שלש צריך לברך אותה במקום שאכל, אכל כשהוא מהלך יושב במקום שפסק ויברך, אכל כשהוא עומד יושב במקומו ויברך ... אם בירך כשהוא עומד או כשהוא מהלך יצא ידי חובתו, ולכתחלה לא יברך ברכת המזון ולא ברכה מעין שלש אלא כשהוא יושב ובמקום שאכל

❖ הרחבות – ברכת המזון בהסבה?

האם המשמעות היא שהרמב"ם סובר שגם ברכת מעין שלוש היא מן התורה? ביחידה הקודמת למדנו שלפי הרא"ש והרשב"א התורה עצמה מחייבת ברכת המזון אחרי אכילת שבעת המינים, אלא שהיא מבחינה בין הברכה על "ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם" ובין הברכה על "ארץ חיטה ושעורה וגפן ותאנה ורימון". יתכן שהרמב"ם מסכים וסובר שחובת ברכת מעין שלוש היא מן התורה. לחילופין, יתכן והרמב"ם מסכים שחובת ברכת מעין שלוש היא מדרבנן, ואף על פי כן אומר שיש להחמיר בה מפני דמיונה לברכת המזון. השולחן ערוך פוסק:

שולחן ערוך אורח חיים סימן קפג סעיף ט

צריך לישב בשעה שמברך, בין אם היה הולך בביתו כשאכל, או עומד או מיסב, כשמגיע לברך צריך לישב, כדי שיוכל לכוין יותר; וגם לא יהא מיסב, שהוא דרך גאווה; אלא ישב באימה הגה: נראה לי דלאו דוקא המברך, אלא הוא הדין כל המסובין לא ישבו בקלות ראש אלא באימה; מיהו אם לא עשה כן, אפילו בירך מהלך, בדיעבד יצא

סעיף י

י"א שגם ברכת מעין שלש צריך לאמרה מיושב.

ברכת המזון וברכת מעין שלוש בישיבה ובמקום שאכל

משנה מסכת ברכות פרק ח משנה ז

מי שאכל ושכח ולא ברך: בית שמאי אומרים: יחזור למקומו ויברך, ובית הלל אומרים: יברך במקום שנזכר. עד אימתי הוא מברך? עד כדי שיתעכל המזון שבמעיו

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף נג עמוד ב

אמר רב זביד ואיתימא רב דימי בר אבא: מחלוקת בשכח, אבל במזיד - דברי הכל יחזור למקומו ויברך. פשיטא, ושכח תנן! - מהו דתימא: הוא הדין אפילו במזיד, והאי דקתני ושכח - להודיעך כחן דבית שמאי, קמשמע לך. תניא, אמרו להם בית הלל לבית שמאי: לדבריהם, מי שאכל בראש הבירה ושכח וירד ולא ברך, יחזור לראש הבירה ויברך? - אמרו להן בית שמאי לבית הלל: לדבריהם, מי ששכח ארנקי בראש הבירה, לא יעלה ויטלנה? לכבוד עצמו הוא עולה - לכבוד שמים לא כל שכן? הנהו תרי תלמידי, חד עביד בשוגג כבית שמאי - ואשכח ארנקא דדהבא, וחד עביד במזיד כבית הלל - ואכליה אריא. רבה בר בר חנה הוה קאזל בשיירתא, אכל ואשתלי ולא בריך; אמר: היכי אעביד? אי אמינא להו אנשאי לברך - אמרו לי: בריך, כל היכא דמברכת לרחמנא מברכת. מוטב דאמינא להו אנשאי יונה דדהבא. אמר להו: אנטרו לי, דאנשאי יונה דדהבא. אזיל ובריך, ואשכח יונה דדהבא, ומאי שנא יונה - דמתילי כנסת ישראל ליונה, דכתיב: כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ, מה יונה אינה ניצולת אלא בכנפיה, אף ישראל אינן ניצולין אלא במצות.

לאור הסיפורים המרגשים הללו הרב עמרם גאון מסיק שהלכה כבית שמאי!

סדר רב עמרם גאון (הרפנס) קריאת שמע וברכותיה

מי שאכל ושכח ולא בירך בית שמאי אומרים יחזור למקומו ויברך, ובית הלל אומרים, יברך במקום שנוזר והלכתא כבית שמאי, מתרי תלמידי, ומדרבה בר בר חנה עדיפא מתרווייהו

הרא"ש פוסק כדבריו:

רא"ש מסכת ברכות פרק ח סימן ה

בסדר רב עמרם פסק הלכה כבית שמאי. והא דאמרין לעיל 'אמר רבי יצחק בר חנינא אמר רב הונא: בכולי פירקין הלכה כבית הלל בר מהא דהלכה כב"ש' לא אתא לאפוקי הא דהכא, משום דאפילו בית הלל מודו הכא שטוב לעשות כבית שמאי, אלא שלא הטריחוהו לכך

אך הרמב"ם חולק עליהם:

רמב"ם הלכות ברכות פרק ז הלכה א

כל המברך ברכת המזון או ברכה אחת מעין שלש צריך לברך אותה במקום שאכל ... שכח לברך ברכת המזון ונזכר קודם שיתעכל המזון שבמעיו מברך במקום שנוזר, ואם היה מזיד חוזר למקומו ומברך, ואם בירך במקום שנוזר יצא ידי חובתו

יש לציין שהרדב"ז אומר שגם הרמב"ם התייחס למעשים שבגמרא:

שו"ת הרדב"ז (ללשונות הרמב"ם) הלכות ברכות פרק ז

אף על גב דפסק הרב ז"ל כבית הלל ולא כבית שמאי, מכל מקום הנך עובדי דמייתי בגמרא מסייען לבית שמאי, והוה לך למפסק בה כבית שמאי, כמו שפסקו מקצת הפוסקים. אמר הרב: אף על גב דהלכתא כבית הלל, מכל מקום כל היכא דאפשר לו לחזור בלא טורח טפי עדיף, דלכתחילה לא יברך ברכת המזון ולא ברכה מעין שלש אלא כשהוא יושב, ובמקום שאכל, אפילו שהוא צריך לחזור, שמא יקרהו נזק, כי הך עובדא דאכלו ארי

מעבר לכך שהרמב"ם פוסק כבית הלל, הרמב"ם מוסיף שההלכה אמורה גם על ברכת מעין שלוש! הרשב"ם (על סוגיית הגמרא בה פתחנו) פוסק כדבריו:

רשב"ם מסכת פסחים דף קא עמוד ב

בדברים שאינן טעונין ברכה לאחריהן במקומן. כגון מים או פירות שאינן טעונין ברכה חשובה בפני עצמם אלא בורא נפשות רבות הלכך אין צריך לברך במקומן אחריהן דודאי כיון דעמד והלך במקום אחר עמידתו זו היא גמר סעודתו והך סעודה אחריית היא וצריך לברך בתחלה:

אבל דברים הטעונין ברכה לאחריהן במקומן. כלומר ברכה חשובה בפני עצמן (והלכך) צריכין במקומן כגון שבעת המינין דאית בהו ברכה אחת מעין שלש הואיל ולא בריך אחריהן והלך במקום אחר לסעוד על דעת קביעות הראשונה הלך לברך ברכה אחת על שתיהן, ולפניהן נמי אין צריך לחזור ולברך. מהכא שמעינן דהא דתנן (ברכות דף נא ב) מי שאכל ושכח ולא בריך ב"ש אומרים כו' ושמעינן מינה דלכתחלה צריך לברך במקומו, בשבעת המינין מיירי, דאיכא כעין ברכת המזון ברכה אריכתא וחשיבותא מעין שלש

ביחידה הקודמת למדנו שלפי הרא"ש והרשב"א מן התורה יש שתי ברכות אחרונות שונות - אחת על לחם, וקצרה יותר על שבעת המינים. הרשב"א והרא"ש סוברים שחיוב שתי הברכות הוא מן התורה. נראה שדברי הרשב"ם מתכתבים עם השיטה הזאת: ברכת מעין שלוש אינה ברכת המזון, אך יש לה חשיבות ומעמד הדורשים ברכה במקומן.

אך בעלי התוספות מציינים שלכל אורך הסוגיה משמע שיין אינו נחשב דבר הקובע ברכה במקומו, וכן בירושלמי משמע שתאנים אינם קובעים ברכה במקומו:

תוספות מסכת פסחים דף קא עמוד ב

ומיהו קשה, דאי הוה יין בכלל דברים הטעונים ברכה לאחריהן במקומו, אם כן אמאי איתותב ר' יוחנן לעיל, דרבי יוחנן איירי ביין, דאמאי דקאמר ר' יוחנן 'אף ידי יין נמי יצאו' קאמר 'ואזדא ר' יוחנן לטעמיה דאמר שינוי מקום אין צריך לברך', וברייתא איירי בדברים שאין טעונים ברכה לאחריהם במקומו! ועוד דא"כ פליג רב חסדא ארב ושמאל דאמרי לעיל ידי יין לא יצאו, ולכאורה משמע דלא פליג אלא עם רב ששת! עוד קשה דאמר בירושלמי ס"פ כיצד מברכין 'היה אוכל במזרחת של תאנה ובא לו במערבה צריך לברך', אלמא בז' מינין נמי שינוי מקום צריך לברך!
לכך נראה דיין וכל ז' מינין לא הוו בכלל דברים הטעונים ברכה לאחריהם במקומו, אלא פת וכל מיני פת שמברכין עליו המוציא.

או שמא כל מיני מזונות שיש בהם מה' מינין (דגן) הוו בכלל דברים הטעונים ברכה לאחריהן במקומו

בעלי התוספות מתלבטים אם לכלול פת בלבד, או כל מאכל מחמשת מיני דגן, כמאכל הקובע ברכה במקומו. הרשב"א אומר שרק פת נחשבת דבר הקובע ברכה במקומו:

חידושי הרשב"א מסכת ברכות דף נג עמוד ב

מחלוקת בשוכח אבל במזיד דברי הכל יחזור למקומו, ודווקא בפת וכסתמא דמתניתין דקתני מי שאכל אבל יין אין צריך לחזור למקומו, והוא הדין לאכול ענבים תאנים ורמונים שכל שאינו טעון אלא ברכה א' לבסוף אין טעון ברכה לאחריו במקומו

מדברי הרא"ש במסכת ברכות משמע כדברי הרשב"א:

רא"ש מסכת ברכות פרק ח סימן ה

ודווקא בברכת המזון, אבל בז' המינים אין טעונים ברכה לאחריהן במקומו, אלא יברך במקום שנזכר אך בסוגייתנו נשמע שהוא כולל את שאר מיני הדגן:

רא"ש מסכת פסחים פרק י סימן ו

דברים שאין טעונים ברכה לאחריהן במקומו כגון פירות ויין. אבל דברים שטעונים ברכה לאחריהן במקומו כגון פת ומיני דגן

הבית יוסף מסביר שכך פוסק הרא"ש:

בית יוסף אורח חיים סימן קפד (לסעיף ג)

צריך לומר דברכת המזון דנקט לאו דוקא אלא מידי דשייך במינא דמזון קאמר, דהיינו כל מיני דגן, דכיוון שהוא זן את האדם ברכה שהוא מברך עליו ברכת המזון קרי ליה ואף על פי שאינו מברך עליו אלא ברכה אחת מעין שלש

אם כך, יוצאות שלוש שיטות:

- א. לפי הרשב"א: רק לחם חייב בברכה אחרונה במקום האכילה.
- ב. לפי הרא"ש: ברכה אחרונה על מיני דגן חייבת בברכה אחרונה במקום האכילה.
- ג. לפי הרמב"ם והרשב"ם: ברכת מעין שלוש וברכת המזון חייבות ברכה אחרונה במקום האכילה.

שולחן ערוך אורח חיים סימן קעח סעיף ה

וי"א ששבעת המינים טעונים ברכה לאחריהם במקומם, וי"א דדוקא מיני דגן. הגה: וי"א דוקא פת לבד

שולחן ערוך אורח חיים סימן קפד סעיף א

מי שאכל במקום אחד, צריך לברך קודם שיעקור ממקומו. ואם יצא ממקומו ולא בירך: אם היה במזיד – יחזור למקומו ויברך; ואם בירך במקום שנזכר, יצא הגה: ודווקא לדעת הרמב"ם, אבל לדעת הרא"ש דסבירא ליה דאף בשוגג יחזור למקומו לכתחלה, במזיד אף בדיעבד לא יצא (טור), ואם היה בשוגג, להרמב"ם יברך במקום שנזכר, ולהר"ר יונה והרא"ש גם הוא יחזור למקומו ויברך.

סעיף ב

בד"א, כשאין לו פת עוד, אבל אם יש לו פת עוד, יאכל במקום השני מעט ויברך, רק שלא יהא רעב מאכילה ראשונה.

סעיף ג

וי"א שכל שבעת המינים טעונים ברכה לאחריהם במקומם; וי"א דחמשת מיני דגן דוקא

הגר"א קושר בין שני הדינים:

ביאור הגר"א אורח חיים סימן קפג סעיף י

י"א שגם ברכת מעין שלוש צריך לאמרה בישיבה. הרמב"ם, וכשיטתו שגם מעין שלש צריך לחזור למקומו ולישב שם ולברך

מעיון נוסף בדברי הרמב"ם יתברר שהוא זה שקשר בין הדינים!

רמב"ם הלכות ברכות פרק ד הלכה א

כל המברך ברכת המזון או ברכה אחת מעין שלש צריך לברך אותה במקום שאכל, אכל כשהוא מהלך יושב במקום שפסק ויברך, אכל כשהוא עומד יושב במקומו ויברך, שכח לברך ברכת המזון ונזכר קודם שיתעכל המזון שבמעיו מברך במקום שנזכר, ואם היה מזיד חוזר למקומו ומברך, ואם בירך במקום שנזכר יצא ידי חובתו, וכן אם בירך כשהוא עומד או כשהוא מהלך יצא ידי חובתו, ולכתחילה לא יברך ברכת המזון ולא ברכה שמעין שלש אלא כשהוא יושב ובמקום שאכל

יתכן והקישור שהרמב"ם קושר בין ההלכות הוא טכני, אך יתכן והקשר מהותי יותר. נזכיר את לשון הגמרא:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף נא עמוד ב

אמר רבי אבהו, ואמרי לה במתניתא תנא: האוכל ומהלך - מברך מעומד, וכשהוא אוכל מעומד - מברך מיושב, וכשהוא מיסב ואוכל - יושב ומברך. והלכתא: בכולהו יושב ומברך

מדוע יש לשבת בשעה שמברכים ברכת המזון? הישיבה עושה שני דברים: א. מסייעת לריכת. ב. מקשרת בין האכילה ובין הברכה. עד כה התמקדנו בצורך להתרכז בשעת הברכה. אך נראה שזהו אינו טעם בלעדי. הרי ניתן להתפלל את תפילת העמידה בעמידה, למרות הכוונה והריכת הדרושים בתפילה זו. מקרה המבחן הוא מי שאוכל בהליכה: שם יש מתח בין הסיבות. רבי אבהו מציע שיברך בעמידה. זו צורת קביעת הסעודה שלו. הגמרא דוחה את דבריו, ומכריעה שחשוב יותר לברך בישיבה, כדי להעצים את הריכת, למרות שיש בכך ויתור על צורת קביעות הסעודה שלו. הצורך לשבת נוצר משני הדברים יחד: העצמת הריכת, וקביעת מקום הסעודה. לכן הרמב"ם, ובעקבותיו הגר"א, קושר בין שני הדינים: יש לשבת, לא רק כדי להתרכז יותר טוב, אלא כדי שהברכה תהיה במקום שקבע לאכילתו.

למעשה:

הגר"א כותב שבעלי התוספות צודקים:

ביאור הגר"א אורח חיים סימן קעח סעיף ה

וי"א כו'. תוסי' שם ד"ה אלא כו' ע"ש וראיתם אין עליה תשובה וכן עיקר וכ"כ הרי"ף ורא"ש:

אך המשנה ברורה פוסק בשם אחרונים (ב"ח מגן אברהם שו"ע הרב) שנכון להחמיר ככל השיטות:

משנה ברורה סימן קעח ס"ק מה

כתבו האחרונים דלכתחילה יחמיר לברך במקומו אפילו בז' מינים, וכן לענין שינוי מקום אין צריך לברך על כל השבעה מינים כמו על הפת אם שינה מקומו לפי מה שפסק בס"ב בהגהת הרמ"א

לסיכום:

במסכת ברכות (דף נא ע"ב) הגמרא מכריעה שיש לשבת בזמן ברכת המזון. בשיטה מקובצת מבואר שיושבים בכדי לוודא שהמברך יתרכז כראוי בברכתו. בעלי התוספות מבארים שהחמירו כך מפני שברכת המזון היא מן התורה. הרמב"ם פוסק שיש לשבת גם בשעה שמברך את ברכת 'מעין שלוש'. יתכן והוא סובר שאף ברכת מעין שלוש היא מן התורה.

ברכת המזון וברכת מעין שלוש בישיבה ובמקום שאכל

במשנה (ברכות פרק ח משנה ז) מובאת מחלוקת בית הלל ובית שמאי אם מי שיצא ממקום אכילתו נדרש לשוב למקום בו אכל בכדי לברך. בגמרא (שם דף נג ע"ב) מובאים מספר סיפורים על אנשים ששבו ולמקומם בכדי לברך וזכו לנסים גדולים. לאור המעשים המרגשים הללו רב עמרם גאון והרא"ש מכריעים שהלכה כבית שמאי. הרמב"ם שומר על הכללים הידועים, ופוסק הלכה כבית הלל. אך הרדב"ז אומר שגם הרמב"ם מודה שלכתחילה טוב להחמיר כבית שמאי.

אם כך, מוסכם שלכתחילה יש לברך ברכה אחרונה במקום האכילה. על איזו ברכה מדובר? למדנו שלוש שיטות בראשונים:

א. לפי הרשב"א: רק לחם חייב בברכה אחרונה במקום האכילה.

ב. לפי הרא"ש: ברכה אחרונה על מיני דגן חייבת בברכה אחרונה במקום האכילה.

ג. לפי הרמב"ם והרשב"ם: ברכת מעין שלוש וברכת המזון חייבות ברכה אחרונה במקום האכילה.

הרמב"ם קושר בין שני הדינים – החובה לברך בישיבה, והחובה לברך במקום שאכל. יתכן ולפי הרמב"ם החובה לברך בישיבה לא נובעת רק מהצורך להתרכז (שהרי תפילת העמידה נאמרת בעמידה, ואף היא דורשת ריכוז). יתכן וההכרעה שדורשת לשבת בשעת הברכה נובעת מהצורך לברך במקום האכילה, ו"מקום" האכילה מוגדר על ידי ישיבה בו. למעשה הגר"א פוסק כבעלי התוספות. אך המשנה ברורה אומר להחמיר ככל השיטות.

משך זמן היציאה ממקום האכילה

תוספתא מסכת ברכות (ליברמן) פרק ד הלכה ב

בעל הבית שהיה מסב ואוכל, קראו חברו לדבר עמו – אין צריך לברך למפרע, וכשהוא חוזר אין צריך לברך כתחילה. הפליג – צריך לברך למפרע, וכשהוא חוזר צריך לברך כתחילה

מהי אותה ההפלה המחייבת ברכה חדשה? נעיין בלשון הרמב"ם:

רמב"ם הלכות ברכות פרק ד הלכה ג

היה אוכל בבית זה ופסק סעודתו והלך לבית אחר, או שהיה אוכל וקראו חברו לדבר עמו ויצא לו לפתח ביתו וחזר, הואיל ושינה מקומו – צריך לברך למפרע על מה שאכל

מלשון הרמב"ם משמע שעצם היציאה ממקומו מחייבת ברכה חדשה. מסתבר שהרמב"ם מתרגם את "הפליג" במובן של "יצא ממקומו". כך אכן מפרשים פרשני הרמב"ם:

כסף משנה הלכות ברכות פרק ד הלכה ג

ני"ל שרבינו מפרש דהא דתניא שאם הפליג צריך לברך למפרע, היינו לומר שאם פירש והרחיק ממקום סעודתו צריך לברך למפרע, אבל אם לא הפליג, כלומר שלא הרחיק הרבה ממקום סעודתו, אלא מפניה לפינה אינו צריך לברך ... כלומר דמאחר שיצא מפתח ביתו הוה כהפליג, דהיינו שינה מקומו וצריך לברך

כזכור, השו"ע מעתיק את לשון הרמב"ם:

שולחן ערוך אורח חיים סימן קעח סעיף א

היה אוכל בבית זה ופסק סעודתו והלך לבית אחר, או שהיה אוכל וקראו חברו לדבר עמו ויצא לו לפתח ביתו וחזר, הואיל ושינה מקומו צריך לברך למפרע על מה שאכל

המשנה ברורה מדייק בלשונו כפי שדייקנו:

משנה ברורה סימן קעח ס"ק ד

או שהיה אוכל וכו' - אשמועינן בזה אף על פי שלא פסק מסעודתו כלל אלא שקראו חברו לדבר עמו דיבור בעלמא ויצא לקראתו מפתח ביתו וחזר הוי כמו שינוי מבית לבית

ברם, בהקשר אחר בעלי התוספות אומרים שיציאה קלה אינה דורשת ברכה נוספת:

מגיד משנה הלכות שופר וסוכה ולולב פרק ו

כל זמן שנכנס לישוב בה (בסוכה) מברך (יצונו לישוב בסוכה), וכן כתוב בהלכות. ודעת הגאונים שאפילו נכנס בה מאה פעמים ביום חייב לברך, וכן דעת רבינו. וראיתי כתוב דדוקא כשיצא יציאה גמורה לעשות ענייניו ושלא לחזור לאלתר, אבל אם לא יצא אלא לדבר עם חברו או להביא דבר לסוכה לצורך שעתו לא הויא יציאה לחייבו בברכה כשיחזור, ודבר נכון זה

אדם יוצא וחוזר לסוכתו. האם עליו לברך ברכה חדשה? המגיד משנה מביא בשם בעלי התוספות שזה תלוי אם מדובר ביציאה ממש, או שיצא להביא משהו או לדבר דיבור קל עם חברו. אם יצא להביא משהו לשימוש בסוכה מובן שלא הסיח דעתו מהישיבה בה. אך אם יצא לדבר עם חברו, לכאורה יש לדון בזה כהפסק והיסח הדעת! אך בעלי התוספות אומרים שאין צורך בברכה נוספת.

ברם, יש לדון אם נכון להשליך ממצוות הסוכה ליציאה באמצע סעודה, משני כיוונים:

א. הבאנו לעיל בשם הרב פיינשטיין שיש לחדד את המושג "היסח הדעת" בהקשר של האכילה. לכאורה אין הכרח שעצם היציאה מהמקום תשכיח את האכילה. לכן הוא אומר שהכוונה היא לתודעת הסעודה!

היסח הדעת בהקשר של הסעודה מתייחס להפסקת תודעת הסעודה בלבד. יתכן ויציאה שכזו נוצרת יותר בקלות מאשר הפסק באמצע עשיית מצווה.

ב. יש מקום לומר שהסוכה היא המצווה הקבועה במשך כל השבוע של חג הסוכות (זהו השם של השבוע!), ולכן רק יציאה בעלת תוכן שונה ('יציאה גמורה לעשות ענייניו') נחשבת הפסק לעניין יציאה מהסוכה. לעומת זאת, אכילה היא פעולה שאדם עושה מספר פעמים ביום, אך רוב מוחלט של היום אדם אינו אוכל, והאכילה אינה מגדירה את יומו של האדם (בשונה מסוכה, המגדירה את חג הסוכות). לכן לעניין הפסק באכילה יציאה קצרה לדבר עם חברו עשויה להיחשב כהפסק.

היעב"ץ חולק על מי שהבין את דברי השו"ע בדרך זו:

מור וקציעה סימן קעח

צריך להשמר כאן מן הטעות, לכן דע לך שכל שנוי מקום הנזכר בסימן זה דהוי כהסח הדעת, היינו כשיש בו כדי הסח הדעת, שעקר והניח מקומו זה שישב בו לסעוד כאן והלך למקום אחר ולא ראה מקומו עוד ושהה שם. אבל אם הלך ממקום למקום, ולא נתעכב כלל כדי שיסיח דעתו אלא חזר מיד, ודאי לא מקרי שנוי מקום כלל.... והוא הדין בקראו חברו ודבר עמו על פתח ביתו, כדמפרש... 'דיבר עם חברו והפליג'... הא בהדיא דבלא הפליג לא שייך כלל הסח הדעת להצריך ברכה אחרת

זה פשוט מאוד, לא הוצרכתי לכך אלא להוציא מדעת משובש, שהתריז כנגדי בזה, כסבור שאפילו לא הלך אנה ואנה אלא שנים שלש פסיעות ממקום אכילתו או שתייתו, ועמד על פתח החדר שישב בו לשמוע דבר השליח הבא אליו לידע מה בקשתו, ודבר עמו מעט ופטרו מיד וחזר למקומו ולאכילתו או לשתיתו בלי שום שהוי (שהמשקה בפיו ובמחשבתו והבשר בין שיניו והמקום עודנו בין עיניו ודעתו עליו לא עקר ולא הסיח דעתו ממנו כלל) זקוק הוא לברך שנית על מה שיאכל או ישתה עוד. והיה לשחוק בעיני, כי לא דעת ולא תבונה לו להבחין בין הפליג ולא הפליג

היעב"ץ (כדרכו) מתלוצץ על האומרים שעצם היציאה מהחדר מחייבת ברכה נוספת, אפילו אם מדבר עם חברו בקצרה ושב מיד. נשים לב לשתי נקודות בדבריו:

- א. הוא מוכיח מלשון 'הפליג'. לכאורה המגיד משנה כבר הסביר שלפי הרמב"ם 'הפליג' משמעו 'יצא'. היעב"ץ, לעומתו, מבין ש'הפליג' זו הפלגה בזמן – שדברו באריכות.
 - ב. היעב"ץ טוען שביציאה קצרה אין היסח הדעת. כזכור, הרמב"ם אינו מתבסס על היסח הדעת, אלא על פירוש היציאה כסיום הסעודה. דבריו מתאימים לשיטת בעלי התוספות (שפוסק הרמ"א), ואינם הכרחיים לשיטת הרמב"ם (שפוסק השו"ע).
- גם מדברי הגר"ז מלאדי נשמע כפירוש היעב"ץ:

שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן קעח סעיף ח

אין שינוי מקום חשוב הפסק בסעודה אם חוזר למקומו אלא כששהה חוץ למקומו, כגון שהלך לדבר עם חברו והפליג בדברים, או שהלך לבית הכנסת להתפלל, או שהלך לאיזה עסק ושהה בו. אבל אם לא שהה, אפילו עשה איזה דבר מדברי הרשות בדרך עראי כגון שהוצרך לנקביו ונכנס לבית הכסא וכיוצא בזה אינו חשוב הפסק בסעודה, ואין צריך לומר אם דיבר עם חברו ולא הפליג ואפילו הוא דבר הרשות

אם עצם היציאה ממקומו הייתה נחשבת הפסק היה ראוי לגר"ז לבאר זאת. משסתם ולא פירש מהי אותה 'הפלגה', נשמע שכוונתו הפלגה בזמן, לא הפלגה במקום.

נשוב להערתנו השנייה – כזכור, המשנה ברורה מפרש את לשון השו"ע כפי שמפרש המגיד משנה את דברי הרמב"ם. אך יתכן וכוונת המשנה ברורה היא להסביר את פסיקת השו"ע (והרמב"ם). יתכן וגם המשנה ברורה מודה שלפי בעלי התוספות, כמותם פוסק הרמ"א, יש לפרש את ההפלגה בברייתא כיציאה ממושכת ומשמעותית. המשמעות תהיה שלפי הפסיקה האשכנזית, כדברי הרמ"א, המשנה ברורה מסכים עם המור וקציעה ושו"ע הרב. ברם, יתכן והמשנה ברורה חולק על כך, שכן הוא כותב:

משנה ברורה סימן קעח ס"ק כו

סבירא ליה (לרמ"א) דגם זה שצריך ברכה ראשונה הוא רק בעומד בסעודת פירות או משקין, **דתיכף** ביציאתו חוץ לפתח ביתו נפסקה סעודתו

יש מקום לומר שהמשנה ברורה לא דקדק בלשונו, וכוונתו אינה שעצם היציאה תחת קורת הגג כבר מהווה הפסק בסעודה. אם נאמר כך, עדיין ניתן ליישב את דבריו עם דברי שו"ע הרב. אך פשט דבריו באמת נוטים מדבריו. יתכן ולפנינו באמת מחלוקת – לפי המשנה ברורה עצם היציאה מהמקום מפסיקה את האכילה, ולפי היעב"ץ ושו"ע הרב רק שהייה שם תהווה הפסק.

בהמשך הסימן מובא דיון קשור:

בית יוסף אורח חיים סימן קעח (אות ד)

ז"ל ספר אוהל מועד (דרך ח נתיב ה): המפסיק בתוך סעודתו בדבר הרשות אינו צריך לחזור ולברך, שאין זה חשוב הפסק, וכן כתב הר"ם גבי הצריך לנקביו, ויש מהגאונים שמצריכין אותו לחזור ולברך עכ"ל הרמ"א פוסק שהליכה לשירותים אינה הפסק:

הגהת הרמ"א על שולחן ערוך אורח חיים סימן קעח סעיף ז

וכן אם הפסיק בשאר דברי רשות, כגון שהוצרך לנקביו וכיוצא בזה (לא הוי הפסק)

לכאורה נשמע כמו משפט תמים. אך לכאורה יש בזה בעיה: הרי בזמנם יציאה לשירותים משמעה לצאת מן הבית. גם אם השירותים אינם הפסקה בסעודה, האם יציאה מהבית נחשבת הפסקה? שימו לב שהגר"ז מכניס את היציאה לשירותים במקביל ליציאה לדבר עם חבירו:

שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן קעח סעיף ח

אין שינוי מקום חשוב הפסק בסעודה אם חוזר למקומו אלא כששהה חוץ למקומו, כגון שהלך לדבר עם חבירו והפליג בדברים, או שהלך לבית הכנסת להתפלל, או שהלך לאיזה עסק ושהה בו. אבל אם לא שהה, אפילו עשה איזה דבר מדברי הרשות בדרך עראי, כגון שהוצרך לנקביו ונכנס לבית הכסא וכיוצא בזה אינו חשוב הפסק בסעודה, ואין צריך לומר אם דיבר עם חבירו ולא הפליג ואפילו הוא דבר הרשות

שו"ע הרב לשיטתו – עצם היציאה אינה הפסק, אלא השיהוי בעיסוק השני הוא ההפסק. וכן המשנה ברורה לשיטתו:

ביאור הלכה סימן קעח סעיף ז ד"ה * כגון שהוצרך

זה דוקא בסעודת פת, אבל בפירות או משקין הוי הפסק מחמת היציאה ממקומו, וכשחוזר למקומו צריך ברכה

המשנה ברורה בביאור הלכה מעלה את הקושיה: אם עצם היציאה היא הפסק, מדוע שיציאה לשירותים לא תיחשב הפסק? לכן הוא מוציא את הרמ"א מפשוטו, ואומר שאכן היציאה לשירותים היא הפסק. כוונת הרמ"א היא רק שאם אכל דברים הקובעים ברכה במקומם אין צורך לברך שוב (שהרי כך הרמ"א פוסק ביחס לדיני הפסק).

הקושי בדברי הביאור הלכה ניכר: מלשון הרמ"א ודאי משמע שהיציאה אינה נחשבת הפסק. אך מכיוון שכבר פסק שיציאה היא הפסק, הוא נאלץ להפוך את כוונתו, ולומר שאין צורך בברכה מסיבה שאינה מחכרת בדברי הרמ"א.

התלבטנו לעיל אם המשנה ברורה מסתדר עם שו"ע הרב. מדבריו כאן ניכר שהוא חולק עליו. נחدد את המחלוקת:

היעב"ץ ושו"ע הרב אומרים שעצם היציאה מן המקום אינה הפסק באכילה, ואם שב מיד ניתן להמשיך באכילה. לאור זאת דינו של הרמ"א, האומר שיציאה מן הבית לשירותים אינה הפסק, מובנת: אם האדם הולך לשירותים ומיד שב לאכילתו, אין בכך הפסק.

המשנה ברורה מבין שעצם היציאה מתחת קורת הגג נחשבת הפסק. יתכן וכך יותר משמע בדברי הראשונים. אך הרמ"א פוסק שיציאה לשירותים, הכוללת יציאה מן הבית, אינה הפסק! המשנה ברורה אומר שכוונתו שאין בכך היסח הדעת מסעודת פת ושאר מאכלים הקובעים ברכה במקומם.

הרב פיינשטיין דן בדברים:

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ה סימן טז שאלה י

ובהא שכתב הרמ"א בסוף הסימן, דבהוצרך לנקביו לא הוי הפסק. שהקשה נכדי היקר (הרב טנדלר) דכיוון שלא כתב בחולה, הרי מיירי ב... יוצאין חוץ מביתם לבית הכסא, או לשדה שהוא רחוק מביתו, שהוא שינוי מקום שצריך לברך! הנה במ"ב בבאור הלכה ד"ה כגון, דהוא דווקא בסעודת פת, אבל בפירות או משקין הוי הפסק מחמת היציאה ממקומו, וכשחוזר למקומו צריך ברכה. אבל בש"ע הרב ובעה"ש לא הוזכר חילוק.

וצריך לומר לדידהו, דכיוון דעצם עשיית הצרכים אינו הפסק, גם הליכה המוכרחת לזה לא הוי הפסק. דלא שייך להחשיב ההליכה המוכרחת לזה, שעושה מעשה אחרת דהליכה, אלא דכל מה שמוכרח ללכת בשבילו הוא רק בכלל עשיית צרכיו

מכיוון שהשירותים אינם נחשבים כהפסק, ממילא גם ההליכה אליהם אינה הפסק. עתה מובן יותר הקישור שעושה שו"ע הרב: אם המעשה אינו הפסק, גם היציאה עבורו אינה הפסק. לדבר עם חבר בקצרה אינו הפסק, גם אם יוצא מהבית. לדבר באריכות ולהפליג בדברים הוא הפסק אם עקר את עצמו ממקום הסעודה. למעשה הרב פיינשטיין אומר לחשוש לשתי השיטות, הן למשנה ברורה והן לגר"ז מלאדי והיעב"ץ:

ולדינא יש להחמיר כשתי השיטות, וכשהלך בשעת אכילת פירות יברך ברכה אחרונה קודם שיצא, ואם אי אפשר לפניו לברך, יברך קודם חזירתו אחר שעשה צרכיו, אם היו לו מים. ואם לא היו לו מים עד שבא לבית בחזרה, לא יאכל פירות אלו שכבר אכל, עד שיתנו לו פרי אחרת שלא אכל, ויברך עליה ויפטור גם אלו. ואם ליכא, והוא מוכרח לאכול שם מאיזה טעם, יכול לסמוך על ש"ע הרב וערוך השולחן, שסוברין שאין צריך לברך כשחזר

לסיכום:

בברייתא נאמר שאם הלך לדבר עם חברו ו"הפליג" – עליו לברך שנית כאשר הוא שב. מלשון הרמב"ם משמע שעצם היציאה מהדלת נחשבת ל"הפליגה". כך מפרש הכסף משנה, כך משמע מהשו"ע והמשנה ברורה. אך בהקשר של הלכות סוכה אומר המגיד משנה שאם רק יצא לדיבור קצר ומיד חוזר אין צורך לברך 'לישב בסוכה' שנית. לאור זאת המור וקציעה והגר"ז מלאדי אומרים שיציאה קצרה אינה הפסק, אלא רק יציאה משמעותית יותר. הדברים מוכחים עוד מכך שהרמ"א כותב שיציאה לשירותים אינה נחשבת הפסק, למרות שבימיהם יציאה לשירותים כללה יציאה מהבית. רואים שוב שיציאה קצרה לא נחשבת להפסק. אך המשנה ברורה מסביר שהרמ"א התכוון שיציאה לשירותים אינה יציאה רק לעניין פת ומזונות. אמנם זה מוציא את הרמ"א מפשוטו, אך נראה שהמשנה ברורה אכן סובר שאף יציאה קצרה נחשבת כהפסק. למעשה הרב פיינשטיין אומר שנכון לחשוש לשתי השיטות: למשנה ברורה וכן ליעב"ץ והגר"ז מלאדי.

גדרי "הניח אנשים במקום הסעודה"

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף קא עמוד ב

בני חבורה שהיו מסובין לשתות, ועקרו רגליהן לצאת לקראת חתן או לקראת כלה, כשהן יוצאין - אין טעונין ברכה למפרע, כשהן חוזרין - אין טעונין ברכה לכתחלה. במה דברים אמורים - שהניחו שם זקן או חולה כפי שלמדנו לעיל, הגמרא מציעה שברייתא זו היא שיטת רבי יהודה בלבד (למדנו שיתכן ואמוראים אחרים סבורים שרבי יהודה מפרש את תנא קמא, ואינו חולק עליו):

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף קב עמוד א

מאן תנא עקירות - רבי יהודה. דתניא: חברים שהיו מסובין, ועקרו רגליהם לילך לבית הכנסת או לבית המדרש, כשהן יוצאין - אין טעונין ברכה למפרע, וכשהן חוזרין - אין טעונין ברכה לכתחלה, אמר רבי יהודה: במה דברים אמורים - בזמן שהניחו שם מקצת חברים, אבל לא הניחו שם מקצת חברים, כשהן יוצאין - טעונין ברכה למפרע, וכשהן חוזרין - טעונין ברכה לכתחלה. אלא טעמא - דדברים הטעונין ברכה לאחריהן במקומן, דכשהן יוצאין אין טעונין ברכה למפרע, וכשהן חוזרין - אין טעונין ברכה לכתחלה. אבל דברים שאין טעונין ברכה לאחריהן במקומן - אפילו לרבנן, כשהן יוצאין - טעונין ברכה למפרע, וכשהן חוזרין - טעונין ברכה לכתחלה. לימא תיהוי תיובתא דרבי יוחנן? - ולא מי אותביניה חדא זימנא? נימא מהא נמי תיהוי תיובתא. - אמר לך רבי יוחנן: הוא הדין דאפילו דברים שאין טעונין ברכה לאחריהם במקומן נמי אין צריכין לברך, והא דקתני עקרו רגליהן - להודיעך כחו דרבי יהודה, דאפילו דברים שטעונין ברכה לאחריהן במקומן, טעמא - דהניחו מקצת חברים, אבל לא הניחו מקצת חברים - כשהן יוצאין טעונין ברכה למפרע, וכשהן חוזרין טעונין ברכה לכתחלה

הגמרא מציעה שהברייתא עוסקת במאכלים הטעונים במקומם. משמע שאם יוצאים מאכלים אחרים, שאינם טעונים ברכה במקומם, ודאי שצריכים לחזור ולברך. רבי יוחנן אומר שהוא מקבל את האוקימתא שמדובר בדברים הטעונין ברכה במקומם, והברייתא מחדשת שלפי רבי יהודה יש צורך במקצת חברים אפילו בשביל דברים הטעונין ברכה במקומן.

מה שלא ברור הוא מה תנא קמא יאמר על דברים שאינם טעונים ברכה במקומן, והשאירו מקצת חברים. על פניו הברייתא והגמרא לא עסקו בזה. אפשר לומר שהקביעות של החברים מקבעת כל סעודה. כשם שזה מועיל לרבי יהודה (ורב ששת) לעניין דברים הטעונים ברכה במקומן, כך זה יועיל לקבע סעודה שאינה טעונה ברכה במקומה לכולי עלמא. לחילופין, יתכן שרבי יהודה (ורב ששת) מודים שיש קביעות מסוימת בסעודה הטעונה ברכה במקומה, אך קביעות זו אינה מספקת ללא הותרת אנשים במקום. לכן הם מודים שאם השאירו אנשים

במקום הקביעות המקום אכן נקבע לסעודה. אך לפי רב חסדא אין קביעות במקום אכילת פירות וכדו' כלל, ולכן גם השארת אנשים במקום אכילת הפירות אינה מקבעת את המקום, וממילא אם יצא עליו לחזור ולברך. מלשון הרמ"א משמע שסובר שהותרת האנשים במקום אכילת הפירות תהווה קיבוע למקום הסעודה:

הגהת הרמ"א על שולחן ערוך אורח חיים סימן קעח סעיף ב

ודוקא שלא הניח מקצת חברים בסעודה ואכל מדברים שאינן צריכין ברכה במקומם, אבל אם הניח מקצת חברים או אפילו לא הניח ואכל דברים שצריכין ברכה במקומם, אפילו מה שרוצה לאכול אחר כך אין צריך לברך. מלשון הרמ"א משמע שיש שתי אפשרויות: או להותיר חברים, או לאכול דברים שטעונים ברכה במקומם. הט"ז מסביר שלא זו כוונתו:

ט"ז אורח חיים סימן קעח ס"ק ג

וכן אם היו מסובין כו'. בזה אין חילוק בין הניח או לא, דאפילו הניח צריך לברך, דבפירות אין שייך קביעות ... ולא אמר לשון 'וכן' אלא אחד מילתא, דהיינו שבזה גם כן שינוי מקום מברך, והיינו בכל גווני

הט"ז אומר שהפירות אינם מייצרים קביעות כלל, ולכן הותרת אנשים במקום בו אוכלים אינה מקבעת את מקום האכילה, ובכל מקרה יש לברך שנית בשבוב. המגן אברהם חולק על כך:

מגן אברהם סימן קעח ס"ק ג

ול"י כפשטא, דאתא לאשמועינן אפילו בשתיה אם הניחו מקצתן אין צריך ברכה, וכמו ששמע בהגהת הרמ"א, וכ"מ בכל הפוסקים כרבי ששת שדין שתיה ואכילה שוין ... דזה קאי אכל מילי, אפילו בדברים שאין טעונים ברכה במקומן, דאלו בדברים שטעונים ברכה במקומן אפילו לא הניח אין צריך ברכה להלכה המשנה ברורה (ס"ק כז) פוסק כמגן אברהם.

אם כך, השארת החברים במקום הסעודה מקבעת את האוכל במקום הסעודה גם בצאתו. כך גם מי שיצא מהמקום נשאר מחובר למקום הסעודה. אך יש לבחון כיצד קיבוע זה עובד: האם התודעה שלו שהחבורה עדיין במקומה, ולכן הוא מתכוון לצאת ולשוב אליהם, היא שמקבעת אותו למקום הסעודה, או עצם הימצאותם שם בשעה שהוא שם? ניתן להציע מספר נפקא מינות לשאלה זו: אם הכריז לחברים שהוא מיד שב, ובשובו גילה שהם הלכו. האם הודעתו ותודעתו שהוא שב מקבעת את מקומו בסעודה, או שמא יש צורך שהחברים עדיין יהיו שם? וכן להיפך: אם בטעות לא בירך ברכה אחרונה, ויצא מהמקום בלא כוונה לשוב. לאחר מכן הוא שב ומגלה שהחבורה עדיין במקומה, האם יכול להמשיך לאכול איתם? הרב בצלאל שטרן מוכיח ששני הדברים דרושים:

שו"ת בצל החכמה חלק ו סימן עא

מדקתני 'הניחו שם זקן או חולה' ולא קתני, 'במה דברים אמורים, שנשאר שם זקן או חולה וכו' מוכח לעני"ד שאם בשעה שיצאו לא ידעו שנשאר שם זקן או חולה אז גם אם בשעה שחזרו מצאו שנשאר שם זקן או חולה אין בכך כלום, והוה ליה כאילו לא נשאר, וצריכין לחזור ולברך על מה שיוסיפו לאכול, כי אין הדבר תלוי בהשארותן של הזקן או חולה בלבד, אלא צריך שבשעת יציאתן ידעו היוצאין כי נשאר שם זקן או חולה ויהיה בדעתם לחזור אליהם

לשון 'הניחו' היא לשון פעילה. ממנה משמע שהחלטה להשאיר את האחרים במקום הסעודה צריכה להיות מכוונת.

אך הוא ממשיך ומוכיח שיש צורך שהחבורה תהיה שם גם בשבוב:

איתא בברייתא (פסחים ק"א ב) שינוי מקום צריך לברך וקאמר עלה ר"ח הא דאמרת שינוי מקום צריך לברך לא אמרן אלא בדברים שאין טעונים ברכה לאחריהן במקומן אבל בדברים הטעונים ברכה לאחריהן במקומן אי"צ לברך מ"ט לקיבעא קמא הדר ע"כ על כרחנו צריכין לפרש הא דאמר רב חסדא 'לקיבעי קמא הדר', היינו לקביעת סעודתו הראשונה הדר, ולא לקביעת מקומו הראשון ע"כ צ"ל שגם בהניחו שם זקן או חולה אין סעודתם נמשכת להלאה לענין שנאמר שכל מה שיאכלו גם אחר כך יהיה על דעת סעודתם הראשונה שבירכו עליה, אלא להכי מהני הניחו שם זקן או חולה, שעל ידי השארת זקן או חולה במקום הסעודה לא נתבטלה קביעת מקום סעודתם, וממילא כשיחזרו למקומן מותרים להמשיך סעודתם שם, ואין צריכים לחזור ולברך על מה שיוסיפו לאכול שם

בצל החכמה אומר שהדברים הטעונים ברכה במקומן מקבעים את המקום כמקום האכילה שלו. מסתבר שזה גם מה שקורה כאשר משאיר אנשים במקום סעודתו: הימצאותם שם מקבעת את המקום כמקום סעודתו. לאור זאת הוא מסיק שהם צריכים לנכוח שם בשבוב:

וכיון שכן, דבדברים שאינן טעונות ברכה לאחריהן במקומן דשינוי מקום הוי הפסק, ורק בהניחו שם זקן או חולה אין צריך לחזור ולברך לפי שעל ידי השארתם של זקן או חולה שם, לקביעת מקומו הראשון חוזר, אם כן ממילא ברגע שהזקן או חולה הלכו להם קודם שחזרו אלה שיצאו, בטלה בכך קביעת המקום של הסעודה, ונמצא כשחוזרים אלו שיצאו אינם חוזרים למקום הקבוע לסעודתם, והוי כלא הניחו שם זקן או חולה, וממילא שצריכין לחזור ולברך על מה שיאכלו אחר שחזרו למקומם

מדבריו יוצא כך: השארת אנשים במקום הסעודה פותרת שתי בעיות: א. היסח הדעת: המודעות בצאתו שאנשים נמצאים במקום הסעודה מסייע לו שלא להסיח דעתו משוב חזרה למקום הסעודה. לכן יש צורך שידע שהוא מניח אנשים במקום הסעודה בעת צאתו. ב. קיבוע מקום, עליו אפשר לומר שזהו מקום הסעודה. בכדי לייצר את המקום הזה הם צריכים להיות שם בשובו.

מכיוון שהנושא הוא הגדרת מקום הסעודה, צריך שעדיין תהיה 'סעודה' בשובו. המשמעות היא שאם הנשארים ברכו ברכה אחרונה כבר אין 'סעודה' בחדר, ועל השבים לברך ברכה ראשונה שנית:

להמבואר נלעני"ד פשוט בס"ד, כי גם אם אותו זקן או חולה לא הלכו להם אלא נשארו במקומם עד אחר שחזרו היוצאים, אלא שלפני חזרת היוצאים ברכו הם - הזקן או החולה - ברכה אחרונה על מה שאכלו ושתו שג"כ בטלה קביעת מקום הסעודה הראשונה, שהרי ע"י ברכתם אחר מה שאכלו ושתו נגמרה סעודתן ונסתלקו ממנה מכל וכל. וממילא כאשר יחזרו היוצאים אח"כ צריכים הם לחזור ולברך על מה שיוסיפו לאכול שם.

הרב פיינשטיין מציע להרחיב אפשרויות אחרות לקשור את האדם למקום אכילתו, בדומה להשארת חברים במקום:

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ה סימן טז

אם מוכרח לשוב לבית זה, משום שהוא בעל הבית, או אחד מבני הבית, ואף איש אחר אם בגדו מונח בבית זה, או שבא לבית זה עם אשתו או עם בניו. ואף מי שבא עם אינו קרוב, אם בא עמו יחד ודעתם לשוב יחד, או טעמי אחרוני שידוע שבשביל זה ישוב בחזרה לבית זה, וודאי אינו הפסק גם לענין אכילת פירות

נניח שאנשים יושבים יחד ואוכלים פירות. בעל הבית יוצא להוציא את האשפה. או שאחד מן האורחים יוצא, אך אשתו נשארת בבית. ודאי שעליהם לשוב לבית, ולכן, למרות שמדובר בפירות, מקומו נותר קבוע. נראה שהרב פיינשטיין אינו סומך על כך לכתחילה, אך מצרף את זה לספקות נוספים.

ביחידה זו למדנו על הצורך לברך את ברכת המזון במקום הסעודה (ובישיבה), ועסקנו בשאלה אם כל מעבר קוטע את הסעודה ודורש ברכה חדשה (למדנו שלפי רוב השיטות המעברים משפיעים בעיקר על ברכת 'בורא נפשות', ופחות על ברכת המזון ומעין שלוש). לאור שאלה זו בחנו את האפשרות של המשכת הסעודה על ידי יציאה קצרה או הותרת אנשים במקום הסעודה בצאתו. נותרו לנו מספר שאלות פתוחות, בהן נעסוק ביחידה הבאה:

- א. מה ההלכה מזהה כהישארות במקום? האם הישארות באותו החדר? באותו הבית? באותו הבניין? באותה רשות?
- ב. האם כוונה לשנות את המקום באמצע הסעודה יכולה להשפיע על הלכות שינוי המקום בסעודה?
- ג. האם אפשר להמשיך את האכילה תוך כדי ההליכה בכדי להמשיך את הסעודה?
- ד. האם שינה ומסיחי דעת נוספים מהווים הפסק בסעודתו וידרשו ברכה נוספת?

רבנות – שו"ע סימן קעח

לסיכום:

ברכה אחרונה אחרי מעבר באמצע הסעודה

במסכת פסחים (דף קא ע"ב) מובאת מחלוקת ביחס לשינוי המקום באמצע האכילה:

לפי רבי יוחנן: שינוי המקום אינו דורש ברכה חדשה.

לפי רב ששת: שינוי המקום דורש ברכה חדשה.

לפי רב חסדא: תלוי. יש דברים שההלכה דורשת שברכה אחרונה תאמר עליהם במקום האכילה. דרישה זו מקבעת את הסעודה וממשיכה אותה, גם אם האדם יצא ממקומו. אחרת שינוי המקום דורש ברכה חדשה.

דברי רבי יוחנן נדחים בתחילת הסוגיה.

בכדי להכריע במחלוקת הגמרא מביאה ברייתא בה נאמר שאם חברים יושבים יחד והלכו להתפלל באמצע אכילתם אינם נדרשים לברך בצאתם או לברך שנית בשובם. רבי יהודה אומר שדבריהם אמורים רק אם השאירו חברים במקום האכילה. הגאונים, הרי"ף והרמב"ם מבינים שרבי יהודה מפרש את דברי חכמים, אך אין חולק שהיציאה מהווה הפסק באכילה, ולאור זאת פסקו כדברי רב ששת. אך רב חסדא מסביר שרבי יהודה חולק על חכמים, ואם כך יש לפסוק כחכמים, שהיציאה אינה מהווה הפסק. לאור זאת הרא"ש והרשב"ם פוסקים כרב חסדא.

הרמב"ם פוסק כפי ששמע מהברייתא של החבורה שיצאה להתפלל, שבשובם יש לברך ברכה אחרונה, ורק לאחר מכן רשאי לשוב, לברך שנית, ולהמשיך באכילה. עולה שלפי הרמב"ם עצם היציאה מסיימת וחותרמת את הסעודה הקודמת. ברם, בעלי התוספות מבינים שיציאה היא כמו קטיעה של הסעודה, כהיסח הדעת. מכיוון שמדובר בהיסח הדעת בלבד, היוצא רשאי לברך ברכה חדשה, ולא יברך ברכה אחרונה. אמנם בברייתא כתוב שיש לברך ברכה אחרונה, אך הכוונה היא שנכון יותר, לפני היציאה, לסיים את האכילה בברכה אחרונה, כראוי. אך אם יצא ללא ברכה אחרונה, בשונו יברך ברכה ראשונה, ולבסוף יברך ברכה אחרונה אחת על כל האכילה הקודמת. השו"ע פוסק כרמב"ם, והרמ"א כבעלי התוספות. ברם, הרמ"א מזכיר את שבעלי התוספות אומרים על הברייתא: שנכון לברך ברכה אחרונה, למרות שאין חובה שכזו. כף החיים מביא שרוב הפוסקים הספרדים נטו מדברי השולחן ערוך. פסיקת השולחן ערוך יוביל ליותר ברכות: ברכה כאשר יוצא באמצע סעודת פת, וכן ברכה אחרונה בכל יציאה. מחמת ספק ברכות להקל, פוסקי עדות המזרח חוששים אף לפסיקת הרמ"א, ואומרים שמצד אחד אין לצאת ממקומו באמצע סעודת פת (ואילו לרמ"א משמע שמוותר), אך אם יצא לא ישוב ויברך, שמה הלכה כרמ"א ואין חובה לברך ברכה נוספת.

ברכת המזון בישיבה

במסכת ברכות (דף נא ע"ב) הגמרא מכריעה שיש לשבת בזמן ברכת המזון. בשיטה מקובצת מבואר שיושבים בכדי לוודא שהמברך יתרכז כראוי בברכתו. בעלי התוספות מבארים שהחמירו כך מפני שברכת המזון היא מן התורה. הרמב"ם פוסק שיש לשבת גם בשעה שמברך את ברכת 'מעין שלוש'. יתכן והוא סובר שאף ברכת מעין שלוש היא מן התורה.

ברכת המזון וברכת מעין שלוש בישיבה ובמקום שאכל

במשנה (ברכות פרק ח משנה ז) מובאת מחלוקת בית הלל ובית שמאי אם מי שיצא ממקום אכילתו נדרש לשוב למקום בו אכל בכדי לברך. בגמרא (שם דף נג ע"ב) מובאים מספר סיפורים על אנשים ששבו ולמקומם בכדי לברך וזכו לנסים גדולים. לאור המעשים המרגשים הללו רב עמרם גאון והרא"ש מכריעים שהלכה כבית שמאי. הרמב"ם שומר על הכללים הידועים, ופוסק הלכה כבית הלל. אך הרדב"ז אומר שגם הרמב"ם מודה שלכתחילה טוב להחמיר כבית שמאי. אם כך, מוסכם שלכתחילה יש לברך ברכה אחרונה במקום האכילה. על איזו ברכה מדובר? למדנו שלוש שיטות בראשונים:

- א. לפי הרשב"א: רק לחם חייב בברכה אחרונה במקום האכילה.
- ב. לפי הרא"ש: ברכה אחרונה על מיני דגן חייבת בברכה אחרונה במקום האכילה.
- ג. לפי הרמב"ם והרשב"ם: ברכת מעין שלוש וברכת המזון חייבות ברכה אחרונה במקום האכילה.

הרמב"ם קושר בין שני הדינים – החובה לברך בישיבה, והחובה לברך במקום שאכל. יתכן ולפי הרמב"ם החובה לברך בישיבה לא נובעת רק מהצורך להתרכז (שהרי תפילת העמידה נאמרת בעמידה, ואף היא דורשת ריכוז). יתכן וההכרעה שדורשת לשבת בשעת הברכה נובעת מהצורך לברך במקום האכילה, ו"מקום" האכילה מוגדר על ידי ישיבה בו. למעשה הגר"א פוסק כבעלי התוספות. אך המשנה ברורה אומר להחמיר ככל השיטות.

משך זמן היציאה ממקום הסעודה

בברייתא נאמר שאם הלך לדבר עם חברו ו"הפליג" – עליו לברך שנית כאשר הוא שב. מלשון הרמב"ם משמע שעצם היציאה מהדלת נחשבת ל"הפליגה". כך מפרש הכסף משנה, כך משמע מהשו"ע והמשנה ברורה. אך בהקשר של הלכות סוכה אומר המגיד משנה שאם רק יצא לדיבור קצר ומיד חוזר אין צורך לברך 'לישב בסוכה' שנית.

לאור זאת המור וקציעה והגר"ז מלאדי אומרים שיציאה קצרה אינה הפסק, אלא רק יציאה משמעותית יותר. הדברים מוכחים עוד מכך שהרמ"א כותב שיציאה לשירותים אינה נחשבת הפסק, למרות שבימיהם יציאה לשירותים כללה יציאה מהבית. רואים שוב שיציאה קצרה לא נחשבת להפסק.

אך המשנה ברורה מסביר שהרמ"א התכוון שיציאה לשירותים אינה יציאה רק לעניין פת ומזונות. אמנם זה מוציא את הרמ"א מפשוטו, אך נראה שהמשנה ברורה אכן סובר שאף יציאה קצרה נחשבת כהפסק.

למעשה הרב פיינשטיין אומר שנכון לחשוש לשתי השיטות: למשנה ברורה וכן ליעב"ץ והגר"ז מלאדי.

גדרי "הניח אנשים במקום הסעודה"

הגמרא במסכת פסחים (דף קא ע"ב) מביאה ברייתא האומרת שאם קבוצת אנשים האוכלים יחד יוצאים מסיבה כלשהי, בשוכם אין צורך לברך מחדש. אך היא מתנה את זה בכך שחלק מהנוכחים לא יצאו ממקום הסעודה.

בעמוד הבא מובאת ברייתא מקבילה, ממנה משמע שלפי תנא קמא בכל מקרה אין צורך לחזור ולברך. הגמרא מציעה שמדובר במאכלים הטעונים ברכה במקומם. המשמעות היא שמאכלים שאינם טעונים ברכה במקומם, ודאי שצריכים לחזור ולברך.

אך מה תנא קמא היה אומר על מאכלים שאינם טעונים ברכה במקומם והשאירו מקצת חברים? מלשון הרמ"א משמע שהנחת אנשים במקום הסעודה מועילה גם למאכלים שאינם טעונים ברכה במקומם.

אמנם הט"ז מסביר שזה לא עובד. אכילת פירות אינה קובעת מקום סעודה כלל, ולכן אין משמעות להותרת אנשים במקום בו לא נוצרה קביעות. אך המגן אברהם חולק על כך, ופוסק כפשט לשון הרמ"א. המשנה ברורה פוסק כמגן אברהם.

ברם, הרב בצלאל שטרן מוכיח שאין די בכך שנותר אדם במקום הסעודה, אלא יש צורך שהיוצאים יהיו מודעים לכך שבכוונתם להמשיך את הסעודה (וכך נאמר בברייתא: "הניחו" – הם היו פעילים בהותרת האנשים במקום הסעודה). אם כך יש צורך בשני דברים: בקיבוע מקום הסעודה בעזרת הנוכחים, ובכוונה ודעת להמשיך את האכילה בשובו.

הרב פיינשטיין מרחיב את העיקרון הזה: הותרת אדם במקום הסעודה מקבעת את מקום הסעודה וקושרת את כוונת האוכלים לשוב לאותו המקום. אם כך, אם יש סיבה אחרת בגינה ברור לו שהוא בהכרח ייאלץ לשוב למקום הסעודה, די בכך בכדי לקבע את מקום הסעודה וכך לא יצטרך לברך בצאתו או בבואו.

המשכנו את הלכות ברכת המזון. במסגרת סדרה זו התחלנו לעסוק בתיחום שהברכה הראשונה והאחרונה יוצרים. התמקדנו בשאלת מעבר המקומות באמצע הסעודה. ביחידה הבאה נמשיך לבחון את השאלה הזאת, בדגש על: הגדרת שינוי המקום, כוונה להמשיך את הסעודה במקום החדש, והמשכת הסעודה תוך כדי ההליכה למקום החדש.